

“RATIO EDUCATIONIS” ȘI ÎNFIINȚAREA DISTRICTULUI ȘCOLAR ORADEA

de
SUSANA ANDEA și AVRAM ANDEA

Secolul al XVIII-lea a înregistrat politica reformistă promovată de monarhii luminați în viața politică, socială și culturală a celor mai multe state europene. Pre-tutindeni aceste reforme, călăuzite de filosofia politică a timpului, vizau modernizarea instituțiilor statale, punerea acestora de acord cu nevoile dezvoltării societății în vederea preîntâmpinării convulsiilor sociale revoluționare.

Imperiul habsburgic nu putea rămâne în afara prefacerilor care cuprinseseră cu deosebire Europa apuseană, fiind necesare și în cuprinsul său măsuri și reforme care au fost înfăptuite sub domniile Mariei Tereza (1740 - 1780) și a lui Iosif al II-lea (1780 - 1790). Aceste reforme de o mare complexitate și realizate treptat au constituit în esență formula politică de adaptare a structurilor statului austriac la noile ritmuri de dezvoltare ale societății¹. Principiile și ideile călăuzitoare ale reformismului austriac au avut la bază raționalismul secolului al XVIII-lea, în special filosofia *Ausklärung*-ului german, mai moderată și înclinată spre un compromis cu teologia.

Practica reformistă, prezentă în cele mai diverse compartimente ale societății, s-a preocupat și de învățământ, educația devenind o problemă politică. Învățământul îndrumat și controlat de stat trebuia să răspundă voinței puterii centrale, scopului practic al acesteia de a asigura tinerilor prin școală un minim de cultură și de educație civică, încât noii cetățeni să devină atât buni producători și contribuabili, cât și supuși devotați statului, fără deosebire de etnicitate și confesionalitate. Pentru aceasta se impunea și s-a urmărit uniformizarea învățământului, prescriinduse aceleași manuale și programe școlare, educația fiind adaptată nevoilor vieții cetățeanului și ale statului. Acest învățământ practic, legat de viață, laicizat și scos de sub controlul bisericii a fost ridicat la rangul de problemă politică a statului și se

---

1. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 239-258; Avram Andea, *Raționalizarea și modernizarea administrației Țărilor Române în epoca luminilor în context european*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, XXIX (1989), p. 157-170.

dorea a fi concordant cu noua dezvoltare a societății².

Principalele reforme din domeniul învățământului din Imperiul habsburgic se înscriu în fluxul mai larg de măsuri inițiate de Maria Tereza și consilierii săi, începutul fiind marcat de înființarea în anul 1760 a Comisiei aulice de învățământ (*Studienhofkommission*). Această comisie călăuzindu-se după principiile lui Kautitz, Gerhard Van Swieten și a altor consilieri a încercat să răspundă exigențelor în creștere ale puterii centrale de reorganizare a rețelei școlare. Învățământul trebuia să devină una dintre pârgurile afirmării și consolidării absolutismului monarhic, un mijloc de a spori forța autorității centrale și de a promova o guvernare autoritară. Pentru reușita întreprinderii comisia dispune alcătuirea unor prime proiecte de reformă școlară pentru statele ereditare, precum cele ale slovacului Adam Kollar³, care deși respinse au fost de natură să stârnească interesul pentru progresele realizate de școala elementară din Prusia. Dezbaterile sunt stimulate și căutările amplificate de găsirea bazei materiale a reformei prin confiscarea bunurilor ordinului iezuit a cărui dizolvare papa Clement al XIV-lea tocmai o anunța în iulie 1773⁴.

Aceste preocupări ale Curții din Viena pentru realizarea unei reforme a învățământului a stârnit un mare și justificat interes în diverse părți ale imperiului. La solicitările oficialității funcționari civili și ecleziastici fac propuneri de reformă școlară, precum în Ungaria arhiepiscopul Barkóczy⁵ sau în Banat, Daniel Lazzarini, funcționar român din Timișoara și autor al unui plan pentru organizarea școlilor ortodoxe⁶. Propunerilor acestuia s-au alăturat demersurile Deputăției ilirice care încă la 14 iunie 1773 a înaintat forurilor centrale un proiect de îmbunătățire a învățământului elementar sârbesc și românesc, demersuri de pe urma cărora au rezultat, la 14 aprilie 1774, **Regulile directive**, un regulament școlar provincial⁷.

Pentru reformarea școlilor elementare germane din țările ereditare Curtea din Viena s-a folosit atât de experiența propriilor specialiști, cât și a unora străini.

2. Georg Wolf, *Das Unterrichtswesen in Osterreich unter Kaiser Joseph II. Nach einer Darstellung von Jos. v. Sonnenfels*, Viena, 1880; Karl Wotke, *Das österreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias*, în *Monumenta Germaniae Paedagogica*, XXX, Berlin, 1905; Robert Meister, *Entwicklung und Reformen des österreichischen Studienwesens*, I, Viena, 1963; D. Proda, *op. cit.*, p. 243-244 și 252; D. Kosáry, *Les réformes scolaires de l'absolutisme éclairé en Hongrie entre 1765 et 1790*, Budapesta, 1980, p. 5-6.

3. Pentru activitatea acestuia vezi Karl Wotke, *op. cit.*, p. 89-95; Csóka J. Lajos, *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Adám*, Panonhalma, 1936; Idem, *Der erste Zeitabschnitt staatlicher Organisation des öffentlichen Unterrichtswesens in Ungarn (1760-1791)*, în *Jahrbuch des Graf Klebelsberg Kuno Instituts für ungarische Geschichtsforschung in Wien*, IX (1939), p. 45-124; Idem, *Kollár Adám és az 1777-i Ratio Educationis*, în *Magyar Pedagógia*, 1977, nr. 3-4, p. 388-408.

4. Fináczy Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*, I (1740-1773), Budapesta, 1899, p. 348-353; II (1773-1780), Budapesta, 1902, p. 433-444.

5. D. Kosáry, *op. cit.*, p. 6

6. V. Târcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, 1970, p. 43; Idem, *Daniel Lazzarini și problemele școlii bănățene între anii 1768-1773*, în "Mitropolia Banatului", XXXI (1981), nr. 1-3, p. 126-139

7. *Ibidem*, p. 43-45; H. Mureșan, *Învățământul german din Banat în timpul lui Iosif al II-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, XX (1977), p. 205.

Astfel împărăteasa s-a adresat regelui Frederic al II-lea al Prusiei solicitând să-i trimită în ajutor pentru realizarea reformei pe abatele piarist Ignaz Johann Felbiger, nume cunoscut în epocă atât pentru lucrările sale cu conținut pedagogic, cât și prin activitatea sa de reformator al școlilor elementare din Silezia⁸. Acesta era un spirit practic, format la școala lui Hecker din Berlin, care, la scurt timp după sosirea la Viena, a reușit să elaboreze și să obțină, la 6 decembrie 1774, adoptarea și punerea în aplicare a noii legislații școlare **Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen kaiserlichen und königlichen Erbländern**⁹.

Pentru reorganizarea învățământului gimnazial Comisia aulică de studii a dispus și a luat în dezbateri diverse proiecte de reforme dintre care cele mai cunoscute au fost cele alcătuite de Adam Kollar și Mathias Hess. În acest context s-a apelat și la piaristul Marx Gratiani care a fost însărcinat cu întocmirea unui proiect propriu. Astfel a rezultat regulamentul **Historica enarratio reformationis studiorum humaniorum iussu Mariae Theresiae ab anno 1776 susceptae** care a stat la baza reformei și a funcționării învățământului gimnazial din cuprinsul statelor ereditare¹⁰.

În vederea reformării școlilor din Ungaria și părțile anexate acesteia, adică din Partium, Comisia aulică de studii a avut posibilitatea să valorifice experiența deja câștigată, solicitând în același timp concursul lui Adam Kollar, al consilierului aulic Ürményi József, etc. Concomitent cu dezbaterile aprinse care au loc pe marginea proiectelor de reformă, la 5 august 1776, împărăteasa Maria Tereza dă rescriptul de împărțire a țării în districte școlare în fruntea cărora au fost numiți directori superiori de studii și inspectori. De pe urma discuțiilor a rezultat un proiect de reformă școlară care după refaceri și îmbunătățiri a stat la baza adoptării și promulgării în 1777 a cunoscutei legiuri **Ratio educationis totisque rei litterariae regnum Hungariae et provincias eidem adnexas**.

Textul latin al legii **Ratio educationis** reprezintă traducerea celui scris inițial în limba germană, intenția împărătesei fiind de a publica lucrarea în latină și germană nerealizându-se. Analiza manuscriselor păstrate evidențiază o îndelungată muncă, cu numeroase reveniri și completări, toate variantele cunoscute fiind deosebite de forma finală publicată. Aceasta ne apare ca rezultat al unei munci colective și expresie a unei sinteze eclectice de idei și concepții datorate lucrărilor lui Ignaz Johan Felbiger, experienței lui Adam Kollar, spiritului etatist reprezentat de Ürményi József, aportului stilistic al lui Daniel Tersztyánszky, la care se cuvin asociate ele-

8. Dintre lucrările sale amintim: **Eigenschaften, Wissenschaften und Bezeigen rechtschaffener Schulleute, um nach dem in Schleisen für die Römisch-Katholischen bekannt gemachten kgl. Generallandschulreglement in den Trivialschulen der Städte und auf dem Lande der Jugend nützlichen Unterricht zu geben** (1768), **Methodenbuch für Lehrer deutschen Schulen in den k. k. Erbländern** (1775), etc.

9. Finaczy Ernő, op. cit. II, p. 47-56

10. Karl Wotke, op. cit., p. 138-229.

mentele de specificitate și istoricitate asigurate de profesorul ex-iezuit Markó Pál¹¹.

Ratio educationis cu modificările pe care le-a cunoscut a servit de temei funcționării timp de mai multe decenii a școlilor din Ungaria și părțile anexate acesteia, constituind unul din mijloacele prin care Maria Tereza, Iosif al II-lea și urmașii acestora au căutat să realizeze programul lor de politică școlară. De la început se considera, în concordanță cu convingerea mai generală a secolului al XVIII-lea, că înfăptuirea dezideratului iluminist al "fericirii cetățeanului" era strâns legată de buna funcționare a unui sistem școlar în care să domine pe cât posibil uniformitatea, aceeași disciplină și administrație, aceleași manuale etc. Scopul urmărit era de a crea din fiii de nobili buni funcționari și ofițeri, din cei de orașeni industriași și negustori, iar fiilor de țărani să le ofere cunoștințe elementare necesare sporirii producției sătești, astfel încât fiecărui locuitor să i se asigure o instrucție corespunzătoare stării sale sociale¹².

Măsurile de reformare și modernizare a învățământului din Ungaria nu au reușit să asigure întru totul succesul politicii școlare promovate de Curtea din Viena, această politică cu tentă de uniformizare lovindu-se de diversitatea structurilor profesionale locale, cu deosebire de rezistența celor reformate care au reușit să-și mențină autonomia școlară. Aplicarea reformei și a legislației a vizat mai cu seamă școlile catolice, greco-catolice și ortodoxe care funcționau sau urmau să fie înființate în cele nouă districte școlare prevăzute de **Ratio educationis**.

Aceste districte se prezentau sub raport teritorial diferit de organizarea comitatensă existentă, un district școlar cuprinzând mai multe comitate. Aveau o organizare proprie, fiind total independente de autoritățile comitatelor pe teritoriul cărora se întindeau, colaborarea între cele două instituții fiind ocazională și inițial destul de rară. În literatura de specialitate s-a considerat că acest mod de suprapunere a instituției districtuale școlare peste cea administrativ comitatensă a fost o piedică în evoluția și dezvoltarea învățământului, o cauză a dezinteresului comitatelor față de problema educației.

Cele nouă districte școlare preconizate să fie înființate și să funcționeze conform prevederilor legii au fost următoarele: Cașovia, Ungvár, Oradea, Bratislava, Buda, Győr, Pécs, Banska Bistrica și Zagreb, acesta din urmă fiind format din Croația, Slovenia și Dalmația¹³. Inițial aceste districte școlare au funcționat în număr de șapte, deoarece Oradea și Ungvárul au constituit un singur district, iar Győr și Pécs

11. În problema stabilirii contribuției autorilor la elaborarea lui **Ratio educationis** concluziile sunt diferite. Finaczy Ernő, *op. cit.*, consideră drept autor principal pe Ūrményi József, punct de vedere combătut de Csóka J. Lajos care în lucrările citate subliniază, dimpotrivă, rolul hotărâtor al lui Kollar Adám, aducând drept dovadă conceptul proiectului de plan al acestuia.

12. Kornis Gyula, *A magyar muvelődés eszményei 1777-1848*, I, Budapesta, 1927, p. 3-50; *Istoria învățământului din România I (De la origini până la 1821)*, București, 1983, p. 235-242.

13. **Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas**, Vindobonae, 1777, p. 30-32. Vezi și traduceri în limba maghiară ale lui Friml Aladár, *Az 1777-iki Ratio educationis*, Budapesta, 1913 și Mészáros István, **Ratio educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása**, Budapesta, 1881.

un altul. Ulterior, situația se va schimba în sensul reducerii numărului lor, astfel că Iosif al II-lea a fixat numărul districtelor la cinci - Bratislava, Cașovia, Oradea, Pécs și Zagreb - și a transferat în centrele lor Academiiile regale, instituții de învățământ superior¹⁴. **Ratio educationis** prevedea funcționarea a șase districte școlare, anume Bratislava, Cașovia, Oradea, Buda, Zagreb și Győr, acesta din urmă cuprinzând și o parte din fostul district Pécs desființat¹⁵. Această nouă organizare districtuală școlară se va perpetua în mare până în timpul revoluției de la 1848. Întreaga rețea districtuală a fost subordonată Comisiei școlare sau de studii înființată încă din 1764 de Maria Tereza în cadrul Consiliului Locumtenențial al Ungariei¹⁶.

În baza legii **Ratio educationis** din 1777 a funcționat, așadar, Districtul școlar Oradea a cărui competență se întindea asupra școlilor "naționale" sau elementare și gimnaziale de pe teritoriul comitatelor Arad, Cenad, Békes, Csongrad, Bihor, Szabolcs și Nagy Kunság. Jurisdicția districtului școlar Ungvár se exercita asupra școlilor din comitatele Satu Mare, Maramureș, Ugocsa, Bereg și Ungvár¹⁷. Districtele școlare Oradea și Ungvár concepute inițial independente unul de altul, ca de altfel și celelalte districte școlare, vor constitui practic un singur district cu sediul la Oradea, aceasta datorită faptului că la Oradea exista Academia regală și potrivit art. 11 din **Ratio educationis** într-o asemenea situație urmau să fie unificate două districte învecinate¹⁸.

Cât privește terminologia personalului din instituțiile de învățământ aceasta se prezenta astfel: în fruntea Comisiei de studii din cadrul Consiliului Locumtenențial se găsea un **director supremus studiorum per regnum Hungariae** sau prescurtat **supremus director regius**¹⁹, în timp ce un district școlar era condus de un **director regius provincialis**, denumire simplificată din 1806 în **director provincialis**. Am menționa că directorul districtual mai apare și sub alte denumiri, precum aceea de **director superior**, **director studiorum provincialis**, **regis provincialis studiorum director**, **director regius**, **regius studiorum director**, **provinciae praeses**, **supremus in provincia studiorum praepositus**, **praeses provinciae**, **superior studiorum director și superior provinciae literariae praefectus**²⁰, cu rang de excelență în districtele Győr, Bratislava, Banska Bistrica etc., și de "prea mărit ilustru" (**méltóságos**) pentru Ungvár și Oradea, fără ca aceasta să afecteze competența. Legea prevedea ca directorii să fie numiți dintre funcționarii de rang înalt sau dintre nobili care să dispună de proprietăți corespunzătoare, persoane care să fie în același timp cu înclinație spre cultură și științe, cu mult suflet și atragere pentru această funcție. Se mai preciza că răsplata credinței și a muncii va fi în pri-

14. Kornis Gyula, *op. cit.*, I, p. 202-203.

15. Mészáros István, *op. cit.*, p. 301 și harta de la p. 389.

16. D. Kosáry, *op. cit.*, p. 8

17. Kornis Gyula, *op. cit.*, I, p. 32-33.

18. **Ratio educationis...**, Vindobonae, 1777, p. 30.32.

19. *Ibidem*, p. 26-28.

20. *Ibidem*, p. 30-32, 50-52, 54, 64-65 și 67.

mul rând mândria și satisfacția lui că și-a îndeplinit cu bine funcția, că a slujit statului, urmând ca răsplata financiară anuală s-o primească doar atunci când va permite situația financiară a tezaurariatului.

Directorii districtuali aveau în subordine inspecitori școlari care primeau anual un onorariu din fondul Casei de studii. Acolo unde existau rețele de școli confesionale, de regulă, fiecare inspector răspundea de un anume învățământ confesional, precum cel catolic, ortodox, etc. Fiecare district școlar, numit în acte **provincia, districtuș, dioecesis, praefectura sau praefectura literaria**, mai avea un număr de funcționari-scribi pentru rezolvarea problemelor administrative care țineau de corespondența cu superiorii și cu diferite alte instituții, fiind plătiți anual din fondul Casei de studii. Din anul 1806 apar în districte și **prodirectori**²¹.

În privința obligațiilor și a sarcinilor care reveneau directorilor superiori de studii art. 11 din **Ratio educationis** preciza că aveau datoria să depună toate eforturile și să urmărească evoluția tuturor școlilor în subordine, respectarea cu strictețe a planului de învățământ nou introdus, să pretindă aplicarea noilor reglementări, etc. Cel puțin la doi ani odată, dar și de câte ori o cereau împrejurările, directorii trebuiau să facă vizite la școlile din districtul încredințat.

Districtele școlare, prin intermediul directorilor din fruntea lor, asigurau legătura dintre învățământul de toate gradele din cuprinsul lor și Comisia școlară din cadrul Consiliului Regal Locumtenențial al Ungariei. La rândul ei, comisia școlară înainta diferite situații solicitate și răspundea direct în fața împăratului de problemele învățământului, astfel încât acesta putea controla și îndruma întreg învățământul. Ordinele și instrucțiile emise de Comisia Școlară cu aprobarea monarhului erau transmise apoi directorilor districtuali de studii care, la rândul lor, le făceau cunoscute mai departe sub formă de circulare și adrese tuturor școlilor subordonate. Aceeași cale ierarhică, dar inversă, de jos în sus, o urmau situațiile școlare cerute, listele cu necesarul de manuale în școli, cererile de numiri în funcții ale profesorilor și învățătorilor, contractele pentru întreținerea de școli, etc. Era realizat astfel, pentru prima dată, un sistem de învățământ bine structurat, în care se distingea cu claritate instrucția primară sau elementară, secundară sau gimnazială și cea superioară, totul impulsionat și controlat de un etatism riguros.

Cât privește evoluția și dezvoltarea teritorială a Districtului școlar Oradea am consemna faptul că din anul 1778 au fost puse sub jurisdicția sa școlile din Banatul civil încorporat Ungariei și împărțit în trei comitate: Timiș, Caraș și Torontal²². Rămăneau pe dinafară școlile bănățene din granița militară care aveau un regim special. Deasemenea am aminti că din anul 1792 districtul școlar Ungvár a încetat să mai existe, o parte a sa împreună cu localitatea Ungvár fiind inclusă în districtul Cașoviei, în timp ce restul teritoriilor, precum comitatele Satu Mare, Maramureș etc., au rămas pe mai departe în componența districtului școlar Oradea. Legat de evoluția teritorială a acestuia am semnalat și schimbările intervenite în părțile

21. Mészáros Istvan, *op. cit.*, p. 302

22. Fináczy Ernő, *op. cit.*, I, p. 312-318.

dinspre principatul Transilvaniei în funcție de soarta comitatelor Zarand, Crasna și Solnocul de Mijloc aparținătoare așa-numitului Partium și care au ajuns să fie integrate Ungariei²³.

După înființarea Districtului școlar Oradea a fost numit ca director de studii nobilul Károlyi Antal care a îndeplinit aceeași funcție și pentru districtul școlar Ungvár, reședința ambelor fiind însă la Oradea. După demisia lui din 1782, pentru a ocupa funcții mai înalte în cadrul Comisiei școlare de pe lângă Consiliul locumtenențial²⁴, locul i-a fost luat de contele Haller Jozsef iar după 1792 în această funcție a ajuns Tokody György până în 1821, căruia i-au urmat Tokody István, episcopii Lajcsák Ferenc (1828 - 1837), Lonovics József (1837 - 1847) și Fábri Ignacz (1847 - 1849).

Potrivit prevederilor din **Ratio educations** pe lângă funcția de director districtual s-a instituit și aceea de **inspector regal al școlilor naționale**, pentru districtele Oradea și Ungvár, inițial fiind numit un singur inspector școlar în persoana lui Luby Károly. Inspectorul școlar avea obligația să urmărească desfășurarea procesului de învățământ la școlile din district pentru a se respecta programele școlare și pentru ca școlile să nu aibă de suferit din cauza susținătorilor lor materiali, să asigure conlucrarea între învățători și directorii școlilor, etc. Pentru realizarea acestui scop urma să inspecteze toate școlile din district cel puțin o dată la trei ani, cu care prilej va analiza și va rezolva plângerile iar pe cele nerezolvate, de importanță deosebită, le va înainta directorului districtual de la care va primi apoi îndrumările și precizările necesare²⁵. În legătură cu detalierea atribuțiilor inspectorilor se prevedea apariția ulterioară a unor instrucțiuni speciale privind activitatea și competența acestora. În 1790 - 1791 apar Instrucțiunile pentru inspectorii școlilor naționale din Ungaria (**Instruction für die Visitatoren der Nationalschulen in Ungarn**)²⁶, elaborate de Consiliul Locumtenențial din Buda care veneau să stabilească detaliat atribuțiile inspectorilor școlari.

Cu timpul, de la un inspector școlar prevăzut de **Ratio educationis** se ajunge la un număr sporit, fapt favorizat de organizarea școlilor pe principial confesional. Astfel, alături de directorul regal superior al districtului, ajutat de prodirector, de actuari și canceliști, în documente întâlnim un număr variabil de inspectori, proinspectori și directori de cercuri școlare, acestea din urmă subdiviziuni ale districtului. Întreg corpul de inspectori era subordonat inspectorului școlilor naționale sau vernaculare și prin intermediul acestuia diferiții inspectori își trimiteau corespondența privind școlile confesionale directorului districtului școlar.

23. Kornis Gyula, *op. cit.*, I, p. 179-203. Pentru evoluția mai generală a comitatelor din Partium a se vedea Zoltán I. Tóth, **Biographie d'une frontière. La formation du "Partium"**, în *Revue d'Histoire Comparée*, XXIV (1946), nr. 1-2, p. 79-102 + hărți, și Ion Ranca, **Protestul românilor din Zărand și Chioar împotriva alipirii acestor teritorii la Ungaria, în anul 1861**, în *Crisia*, VII (1977), p. 329-349.

24. Arhivele Statului Cluj-Napoca, **Fond Direcția școlară Oradea**, G, nr. 21.

25. **Ratio educationis**, p. 30-32.

26. Petru Radu, Dimitrie Onciulescu, **Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800**, București, 1977, p. 163.

Dacă ar fi să exemplificăm activitatea unor inspectori și proinspectori din districtul școlar Oradea am aminti pe aceea a lui Karlizky Adalbert care între 1792 - 1803 a răspuns de școlile romano-catolice din Banat, fiind urmat în funcție, între 1804 - 1815 de Horváth János. Școlile ortodoxe din aceleași comitate bănățene au fost încredințate și controlate de cunoscutul Theodor Jancovici care în anul 1782 plecând în Rusia²⁷, activitatea sa a fost preluată de inspectorii Avram Mrazovici²⁸, Vasile Nicolici și Dimitrie Ștefanovici. Am semnalat aici că în anul 1785 funcția de director regal superior de studii a fost oferită lui Theodor Jancovici care însă a refuzat funcția, preferând să rămână pe mai departe la curtea țarului.

După înființarea Deputăției școlare din Pesta (1810) condusă de Uroş Nestorovici școlile ortodoxe din districtul Oradea au intrat sub jurisdicția acestei deputății²⁹, menținând însă, în continuare, raporturi strânse cu conducerea Districtului școlar, căreia Luca Kenghelatz, director al cercului Timișorii, Moise Arsici și Ioan Mihuț³⁰, cu aceleași funcții pentru cercul Caransebeșului și Ioan Püspöki, director al cercului școlar Oradea, îi trimit periodic informații și date despre școlile ortodoxe.

Școlile românești unite din Districtul școlar Oradea au avut de inspectori persoane de aleasă cultură, precum Simion Maghiar (1780 - 1790) și Ioan Corneli (1791 - 1806 și 1817 - 1847), cunoscuți prin preocupările lor pentru dezvoltarea rețelei de școli din subordine, dar și prin realizări remarcabile pe planul iluminismului românesc. Simion Maghiar, care a urmat în funcție lui Ioan Ciontaș, s-a remarcat printr-o bogată activitate de traducător și de alcătuitor de manuale conforme cu concepția pedagogică a lui Ignaz Johann Felbiger, manuale care în parte au fost semnaltate de studiile mai vechi³¹, altele, precum *Orthographia Valachica* și *Abecedarul român-maghiar* fiind dezvăluite recent pe baza unui act din 16 octombrie 1785³². Cât despre Ioan Corneli, acesta este un nume cunoscut în cultura noastră prin ideile sale ortografice, prin bogata corespondență purtată cu corifeii Școlii Ardelene asupra

27. Sey István, T.I. *Jankovics és az orosz iskolarendszer XVIII századi újjászervezése*, în *Pedagógiai Szemle*, XX (1970), nr. 2, p. 143-151; P. Polz, *Theodor Jankovics und die Schulreform in Russland*, în *Die Aufklärung in Ost-und Südosteuropa*, Köln-Wien, 1972, p. 119-174; S.K. Kostic, *Ausstrahlungen deutscher literarisch-volkstümlicher Aufklärung im südslawischen Raum*, în *Die Aufklärung in Ost- und Südosteuropa*, Köln-Wien, 1972; p. 175-194; Ioan Wolf, *Organizarea școlilor bănățene în anii 1770-1800 și activitatea pedagogului Teodor I. Jancovici*, în *Din istoria pedagogiei românești*, București, 1956, p. 57-97.

28. Arh. St. Cluj-Napoca, *Fond Direcția școlară Oradea*, NHB, nr. 35 și 37; QNB, nr. 28; PNB, nr 9-10.

29. Arh. St. Cluj-Napoca, *Fond Direcția școlară Oradea, Școli naționale*, nr. 17/1817 și nr. 1115/1818.

30. *Idem*, nr. 5/1814; nr. 9/1817; nr. 10/1818 și nr. 67/1818.

31. Vasile Bolca, *Școala normală română unită din Oradea 1784-1934*, Oradea, 1934, p. 29-32; Gáldi László, *Simeon Magyar ein rumänischer Pionier de josphinnischen Schulreform*, în *Archivum Europae Centro-Orientalis*, VII (1941), fasc. 4, p. 489-526.

32. Susana Andea, *Aspecte privind viața și activitatea școlară a lui Simeon Maghiar*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Historia, XXXII (1987), fasc. 1, p. 17-27.

limbii și prin colaborarea sa la **Dicționarul de la Buda** (1825)³³.

În cuprinsul districtelor școlare **Ratio educationis** a instituit trei categorii de școli primare sau naționale:

a) **scholae vernaculae in pagis et oppidis**, școli cu un învățător, mai rar cu doi, pentru sate și târguri, cu o sală sau două de învățământ în care copiii, în majoritate fii de țărani, acumulau minimul de cunoștințe pentru a putea scrie și citi ajutați de un învățător care era de regulă și cantor în biserică, susținut materialicește de comunitatea religioasă de care aparținea, de biserică, de proprietarul pământului când acesta aparținea aceleiași religii prin sistemul patronajului și uneori cu o mică contribuție a statului.

b) **scholae urbanae**, școli primare orășenești cu trei învățători și trei săli de clasă distincte, pe care le frecventau copiii negustorilor și meseriașilor. Alături de învățarea scrisului și cititului programa lor de studii mai cuprindea și primele noțiuni de limbă latină, deoarece prin însăși orginea lor socială, conform legii, erau menși spre ocupații care necesitau cunoștințe mai înalte.

c) **scholae primariae sau normales** cu patru clase și patru învățători, erau școlile care trebuiau să fie înființate în orașele mari, acestea având învățători specializați pentru caligrafie, desen și muzică. Această categorie de școli pregătea însă, în unele cazuri, pe viitorii învățători de la sate, dar de cele mai multe ori erau școli pe care le urmau toți cei care se înscriau apoi la gimnaziu³⁴. Acest tip de școală a fost înființat și la Oradea iar în ce privește Ungvárul, fiind un oraș prea mic și neputând susține funcționarea unei școli cu patru clase, va renunța, școala model înființându-se la Carei prin finanțarea parțială a lui Antal Károly din propriile venituri³⁵.

Prin aceeași lege școlară se prevedea și se reglementa și organizarea învățământului gimnazial după cum urmează: **schola grammaticae** cu trei clase sau gimnaziul inferior: clasele având denumirea de **infima grammaticae classis**, **media grammaticae classis** și **suprema grammaticae classis**. Când gimnaziul avea cinci clase, cele două clase care urmau "gramaticelor" se numeau "umanioare" și erau **schola humaniores retorica** și **schola humaniores poetica**. Dacă acest tip de gimnaziu se afla într-un oraș reședință a districtului școlar, unde se afla și o instituție de învățământ superior, cum era Academia regală la Oradea, gimnaziul servea ca model pentru toate celelalte gimnazii din district, purtând denumirea de **arhigimnaziu**³⁶.

În fruntea școlilor se afla un **director**, **director localis** sau un **praefectus**³⁷, denumirea fiind în funcție de mărimea școlii, directorul având în subordine învățătorii și interesându-se de bunul mers al școlii. De obicei era o persoană fără pregătirea

33. Arh. St. Cluj-Napoca, **Fond Direcția școlară Oradea**, Școli naționale, nr. 55/1817; D. Popovici, **La littérature roumaine à l'époque des Lumières**, Sibiu, 1945, p. 257-259; Nicolae Iorga, **Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)**, II, Epoca lui Petru Maior, București, 1969, p. 258.

34. **Ratio educationis**, p. 70-83 și 114-143.

35. Arh. St. Cluj-Napoca, **Fond Direcția școlară Oradea**, FNB, nr 31 și 40.

36. **Ratio educationis**, p. 57-70 și 143-275; Finácsy Ernő, **op. cit.**, II, p. 188-189.

37. **Ratio educationis**, p. 73-74, 78-79 și 82-83.

pedagogică necesară, fiind în marea majoritate a cazurilor preotul local.

Grija problemelor materiale ale școlii revenea **curatorului** local de școală, intermediar între judele satului, directorul școlii și învățător.

Această ierarhie și organizare a învățământului primar și gimnazial a persistat pe tot parcursul sfârșitului de secol XVIII și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, modificările aduse prin noile legislații nemodificând esențial sistemul școlar. Am aminti doar că prin **Nova Ratio educationis** (1806), promulgată în condițiile reacțiunii nobiliare și a războaielor cu Franța revoluționară au fost înlăturate o serie de elemente progresiste din **Ratio educationis**, școala fiind readusă sub controlul bisericii, iar spiritul religios impregnând în mai mare măsură conținutul învățământului. Schimbarea se regăsește și în conducerea Districtului școlar Oradea, noii directori nemaifiind persoane laice, cu vederi largi și cultură bogată, ci ecleziastice, de regulă episcopii Cenadului. În acest spirit se înscriu și prevederile noii legi școlare din 1845 prin care deși se mențin districtele școlare în frunte cu directori superiori, ajutați în activitatea de control și de supraveghere de către inspectori școlari direct subordonați, se prevedea dubla subordonare a directorilor locali atât față de inspectorii districtuali, cât și față de episcopii diecezani.

Cât privește sediul Districtului școlar Oradea, la sfârșitul anului 1847, ca urmare a cererii proaspătului numit director superior de studii al districtului, episcopul Fábry Ignáz, care își avea locuința și sediul la Timișoara, Consiliul Locumtenențial a dispus mutarea sediului la Timișoara³⁸, unde va rămâne până la desființare.

Revoluția de la 1848 a venit cu noi modificări în legislația școlară, în luna august Ministerul Învățământului din Ungaria dând o nouă lege prin care erau instituite șase comitete cercuale care să se ocupe de problemele învățământului, de modificările formei și conținutul acestuia³⁹. Legea nu a putu fi pusă în aplicare din cauza evoluției evenimentelor revoluționare, odată cu înfrângerea revoluției căzând și legislația emisă.

În anul 1848 a fost dat cunoscutul **Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realchulen in Oestereich** care venea cu modificări esențiale atât în organizarea și controlul învățământului, cât și în programele de studii. Vechile districte școlare cu întindere pe teritoriul mai multor comitate au fost desființate iar conducerea și controlul învățământului din noile districte militare și civile urmau să fie asigurate de către autoritățile școlare ale districtelor administrative, formate dintr-un comisar școlar și un număr variabil de inspectori școlari⁴⁰. Ca urmare a intrării în vigoare a acestei legi, la sfârșitul anului 1849 se comunica episcopului Fábry Ignáz desființarea districtului școlar Oradea și deci și a funcției de director superior de studii pe care o deținea⁴¹. Se preciza de asemenea că arhiva fostei insti-

38. Arh. St. Cluj-Napoca, **Fond Direcția școlară Oradea**, Registrul nr. 86/1847, poziții-le nr. 540-560.

39. Kornis Gyula, *op. cit.*, I, p. 442-489.

40. Fináczy Ernő, **A magyarországi középiskolák multja és jelene**, Budapesta, 1896, p. 73-81; V. Popeangă, **Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea, 1821-1867**, Arad, 1979, p. 116-118.

41. Arh. St. Cluj-Napoca, **Fond Direcția școlară Oradea**, Registrul nr. 90/1849, poz. nr. 20.

tuții urma să fie transportată de la Timișoara la Oradea, fapt care s-a realizat în anul 1850⁴².

Cu aceste măsuri și potrivit noii legislații școlare se pune capăt activității îndelungate și benefice a instituției Districtului școlar Oradea, a cărei istorie ilustrează pregnant constituirea și funcționarea pe parcursul a mai multor decenii a unui sistem de învățământ impregnat puternic de spiritul etatist al vremii. Acest district a reprezentat cadrul instituțional prin care s-a pus în practică, pe un vast teritoriu locuit în cea mai mare parte de români, programul de politică școlară a Mariei Tereza, Iosif al II-lea și al urmașilor acestora, program de pe urma căreia au beneficiat de instrucție un mare număr de copii din satele din Partium și Banat, mulți dintre aceștia ridicându-se prin cultură și sporind rândurile intelectualității românești promoatoare a valorilor iluministe dar și a activității revoluționare de la 1848. Școala s-a dovedit astfel a fi un important mijloc al mobilității sociale, o condiție indispensabilă afirmării și dezvoltării mișcării de emancipare națională.

RATIO EDUCATIONIS (1777) ET LA CRÉATION DU DISTRICT SCOLAIRE D'ORADEA

Résumé

Les auteurs de cet étude cherchent à restituer, en utilisant l'information éditée enrichie par des documents inédits, l'histoire du processus au cours duquel l'absolutisme éclairé des Habsbourgs, notamment celui de l'impératrice Marie-Thérèse, par la réglementation de la *Ratio educationis* - 1777 -, a modernisé le système d'instruction du Partium et du Banat, c'est-à-dire de l'Ouest de la Transylvanie.

Par cette réforme l'enseignement a été soustrait à la compétence des Églises et a été placé sous le contrôle de l'État et, pour la première fois, les écoles primaires, secondaires et supérieures du Partium et du Banat ont été organisées dans un système bien structuré, celui du district scolaire d'Oradea - 1776-1849.

Réalisée par l'absolutisme éclairé cette réforme scolaire a contribué à la formation d'une nouvelle intelligentsia roumaine, moderne et engagée dans le mouvement d'émancipation nationale.

---

42. *Idem*, Registru nr. 90/1849, poz. nr. 9 și 32.a